

EINDHOVEN '44

roman

Erik Lotichius

HOOFDSTUK 1	P.5
HOOFDSTUK 2	P.60
HOOFDSTUK 3	P.101
HOOFDSTUK 4	P.151
HOOFDSTUK 5	P.198
HOOFDSTUK 6	P.241
Epiloog	P.264

EERSTE HOOFDSTUK

1

Hij stond weer voor het raam te orenen, Dorstein. Het leek wel of er geen eind aan kwam: iedere maandagmorgen was er een eerste uur en stond Dorstein weer voor dat raam, als een standbeeld. Maar nu het voorjaar werd, viel er zo'n overvloedig tegenlicht in de klas, dat je zijn gezicht waarnam als een witte vlek.

Die maandag dan sprak hij met een zeker genoegen: hij had het over het darmstelsel. Zijn magere gestalte bewoog zich langzaam, nek en rug in stramme rechte lijn, van het raam naar een levensgrote afbeelding van 'de inwendige mens', die voor het bord hing. Hij nam de stok ter hand en liet de punt zweven boven de grijze massa. Nu kon je zijn gezicht zien. Dat was eigenlijk hoogst merkwaardig: een enorme, naar voren springende neus, smal als een mes, dicht bijeen staande peilloze ogen in diepe holten. Van zijn mond kon je weinig zeggen. Maar daaruit vloeiden juist met tergend zeurende regelmaat eindeloze volzinnen, die nooit afbraken, zich nooit verstrikten in de woorden en, dreigden ze toch nog de verkeerde kant op te gaan, met een onverwachte meesterlijke zwaai hun eindpunt bereikten.

Je moest luisteren. Altijd was zijn lange tanige lichaam gestoken in een

onberispelijk kostuum-met-vest, de schoenen kraakten of ze nieuw waren. En dat in oorlogstijd! Het is misschien onnodig te zeggen dat in zijn lessen een volmaakte discipline heerste.

Hij stond alweer voor het raam. Ik hield een hand boven mijn ogen om hem beter te kunnen zien, bij dat tegenlicht. De zin waaraan hij was begonnen had zijn eindpunt nog niet bereikt maar ging bijna onmerkbaar over in een: ‘Zeg Victor, als je misschien moeite hebt om me te zien, pak je je boeltje maar op en gaat daar zitten, op de achterste bank.’ ‘Maar meneer, ik...’

‘Doe wat ik zeg.’

Natuurlijk deed ik wat hij zei, sloop op mijn tenen voor de klas langs en ging op de aangewezen plaats zitten, bij het raam. Dat gebeurde in volstreekte stilte, hij onderbrak er zelfs zijn betoog voor.

‘Zo beter?’

‘Ja meneer, maar...’

‘Maar we gaan door met de les.’

Toch een hoogst vervelende situatie. Met mijn ‘maar meneer’ had ik hem duidelijk willen maken dat die hand boven mijn ogen ècht geen subtiel verwijt was aan zijn adres (omdat hij, de docent, toch moest weten dat hij op een plek stond waar ik hem nauwelijks kon zien). Moest ik na afloop van de les naar hem toegaan en zeggen dat ik het niet zo bedoeld had?

Een paar zeurende volzinnen waarmee hij de les vervolgde, gingen langs me heen en ik begon pas weer op te letten toen er een bepaald broeierige sfeer in de klas heerste.

Een meisje vooraan, Maayke, had gevraagd waar de babies dan wel zaten, in die buik. Dorstein ging weer rustig naar voren en wees een plek aan tussen de darmen. Daarmee niet tevreden, vroeg ze: ‘Maar hoe komen ze er dan in?’, op een bijna wanhopige toon.

De jongen in de rij naast me dook met zijn hoofd omlaag, sloeg een hand voor zijn gezicht alsof hij het moest uitproesten over zoveel domheid, keek me toen met zijn grote groene ogen veelbetekenend aan. Dat was ‘Koppie’, de Indische jongen. Niet alleen zijn groene ogen waren met dat ‘Indische’ in tegenspraak, maar ook zijn blozende wangen en zijn krullerige haar, dat overigens zwart was en dat hij met de brillantane van een oudere zuster prachtig liet glanzen. Hij had een rozenmond-

je en schoor de paar stoppels die aan zijn kin en wangen ontsproten, zorgvuldig weg met het scheermes van zijn vader. Die vader was advocaat en Koppie – alleen de Hemel weet, hoe hij aan die bijnaam was gekomen – wilde in diens voetsporen treden. Welnu, hij was gewiekst genoeg en zat nooit om een antwoord verlegen. Het was om zijn moeder, dat hij ‘Indische jongen’ genoemd werd. Waar ze dan wel geboren was, die moeder. Op Java? ‘Nee, op een van de kleinere eilanden,’ placht hij, nogal vaag, te zeggen. Eens had ik haar gezien, op een feestje van de eerste klas, waar ze zich, tonnenrond en lachend, breeduit gezeten op een ongemakkelijke schoolstoel, kostelijk amuseerde om zijn zotte bokkensprongen bij het dansen, terwijl hij ondertussen de meisjes nog het hof maakte ook.

Hij wist alles af van de dingen die Maayke ter sprake bracht. Veel had hij me al duidelijk proberen te maken door middel van een soort handgymnastiek: een buigen, strekken, ineenstrengelen van de vingers. ‘Snap je?’ Nou, eigenlijk niet. Zijn voorlichting werd ronduit adembenemend als hij vertelde hoe Chinezen, Arabieren, Javanen ‘het’ deden, die laatsten in het bijzonder. Daarbij vergeleken konden wij, westerlingen, wel inpakken. Hij kon alles uit de doeken doen over castratie, besnijdenis, onanie, over verleidingen die ‘een eeuwig stempel’ drukten, ‘van de duivel bezeten’ hartstochten, meisjes met ‘wetende’ ogen. Wat wisten die meisjes dan? Ze zaten meestal zo braaf naar de leraar te luisteren, daar, voor in de klas. Hadden ze misschien twee gezichten? Bezaten ze een demonische kant, die zich bij nacht en ontij openbaarde? Of op feestjes? Iedere week, op maandagmorgen, vertelde hij, speciaal over die feestjes, zo veel bijzonderheden, dat zo’n weekend me één onafgebroken vrijpartij leek.

Maar vanmorgen, terwijl we wachtten voor de deur van het biologielokaal, was er een nieuw fenomeen in zijn verhalen opgedoken: zijn oudere zuster Adinda. Hij kon haar bespieden door een kijkgaatje dat hij in de muur tussen hun kamers had aangebracht en voor zijn groen loerend oog, aan de andere kant van dat gaatje, had ze zich spiernaakt uitgekleeft. En ‘zaterdag, jongen, zaterdag laat’ had hij gezien wat ze met een vriendje uitspookte.

‘Wat dan?’

‘Nou, ze gingen op bed liggen.’

‘Naakt?’

‘Nee, niet naakt. En toen...’

Toen opende Dorstein de deur van zijn lokaal en gingen we gedwee naar onze plaatsen. –

Maayke vroeg het nog eens: ‘Maar meneer, hoe komen ze er dan in? Ik begrijp dat gewoon niet.’

Hij werd duidelijk in het nauw gebracht; de klas meesmulde.

‘Dat vraag je maar aan je pa of ma,’ zei hij tenslotte en bepaalde zich weer tot de stof.

Ze schudde het hoofd, wanhopig. Ze was ronduit onnozel, keek met haar oprechte blauwe ogen vanuit een smal gezicht altijd zo naïef de wereld in dat je er beroerd van werd. Toen we nog in de eerste klas zaten, riep ze al over de binnenplaats, zodat iedereen het kon horen: ‘Ik ben zó blij dat mijn vader de rector is, ik ben zóóó blij dat mijn vader hier de rector is!’ Dom was ze trouwens niet: ze haalde hoge cijfers voor Grieks en Latijn.

De les liep ten einde. Leerlingen die pas het tweede uur hoefden te beginnen, druppelden het schoolterrein op. Wie nog een fiets had, zette die met een vermoeid gebaar half rechtop in een van de treurige, door golfplaten overdekte fietsrekken waar dit lokaal op uitkeek.

Toen viel mijn oog op een meisje dat ik nog nooit eerder gezien had. Ook zij zette haar fiets met een vermoeid, bijna geërgerd gebaar in het rek. Ze had een zwarte wintermantel aan, hoogblonde krullen vielen over de kraag. Toen ze langs het raam liep, kon ik haar gezicht pas goed zien: dit was geen meisje maar een vrouw. Eigenlijk hoorde ze niet meer op school thuis. Dat ze een tas droeg, was al vreemd genoeg. Die tas liet ze op een heup rusten, waardoor haar bovenlichaam iets naar links overhelde. Ze zat natuurlijk al in de hoogste klas. Was ze misschien geëvacueerd? De laatste tijd zaten er veel kinderen op school, die geëvacueerd waren: duizenden gezinnen die aan de kust woonden hadden op bevel van de Duitsers hun huizen moeten verlaten omdat er verdedigingslijnies aangelegd zouden worden: bunkers, mijnenvelden, antitankgrachten en prikkeldraadversperringen. De meeste huizen werden gesloopt.

De bel ging, maar Dorstein maakte de eindeloze zin waar hij aan bezig was, rustig af. Toen ging er een golf door de klas: iedereen stond op, boeken en schriften verdwenen in de tassen; we verlieten het lokaal en

liepen, nog steeds tamelijk rustig, het gebouw uit dat luisterde naar de naam Faraday. Daar werden, behalve biologie, ook de lessen natuurkunde en scheikunde gegeven.

‘Zeg, Koppie!’

Ik haalde hem in op de binnenplaats waar de klassen elkaar kruisten op weg naar de verschillende lokalen en het ene hoofdgebouw, die er ster-vormig omheen lagen. Er stond een grote kastanje. In een flits zag ik de knoppen in de takken en de grijze lucht daarboven, waar op sommige plekken al een gevaarlijk blauw doorheen schemerde.

‘Zeg Koppie, wat deed ze toen??’

‘Wie?’

‘Nou, Adinda.’

‘O ja. Ze trok haar rok een eindje op.’

‘En toen?’

‘Toen ging hij er met zijn hand onder.’

We gingen het hoofdgebouw in, kwamen langs de kamers van de rector en de administratie en liepen de trap op, naar ons eigen lokaal.

‘Hij ging er met zijn hand onder.’ Ze deed eindexamen toen ik in de tweede klas zat. Sindsdien had ik haar nog wel eens gezien bij Koppie thuis. Ze was weelderig en toch slank, met lang, zwart, loshangend haar. Ik was er nog van vervuld toen Tinhove, door de jeugd Fräulein Tinhove of kortweg Tinnetje genoemd, al voor de klas stond en de stilte was ingetreden. Het was in die tijd niet gemakkelijk om Duitse les te geven. Er was veel tegenwerking. Mijn vader had al gezegd, toen we in de eerste klas met die taal begonnen: ‘Voor Duits mag je énen halen, als je ze maar compenseert met de andere vakken.’

Het was me niet gelukt om bij haar ooit een onvoldoende te halen. Voor geen enkele docent deed ik zo mijn best als voor haar. De zacht-verge-noegde glans in haar ogen als ik een goed antwoord gaf, spoorde me aan, het de volgende keer weer zo goed te doen. Ze was streng en hoogst rechtvaardig. Geen minuut in haar les werd onbenut gelaten. Was er een spoor van wanorde, dan hield ze op met spreken, vouwde de handen boven de lessenaar en sloeg de ogen neer. Meer niet. Als we dan keken naar haar fraaie voorhoofd, de sierlijk gebogen wenkbrauwen en het strak naar achteren gekamde zwarte haar, schaamden wij ons. In de diepe stilte die intrad vervolgde ze de les, bijna teleurgesteld.

Al gauw had ze in de gaten dat mijn gedachten elders zweefden. Haar ‘Victor, let je op?’ liet me hevig blozen. Mijn gedachten over Koppies zuster waren natuurlijk onvergeeflijk in haar ogen. Maar die had ik steeds vaker. Ze waren niet tegen te houden. Ze schoten omhoog als onkruid. En als ik merkte dat iemand ze doorhad, bloosde ik als een roos.

Later kreeg ik nog een beurt waarmee ik het goed kon maken. Ik moest het begin van Eichendorff’s *Aus dem Leben eines Taugenichts* navertellen, ‘auf deutsch’, wat me een goede aantekening opleverde die ze zorgvuldig noteerde. Nu was er voor mij geen heerlijker literatuur denkbaar dan die novelle, waarin een jongeman de wijde wereld intrekt met de paar Groschen die zijn vader hem heeft toegeworpen. Hij heeft een viool onder de arm, de zon schijnt warm, het is voorjaar, de sneeuw smelt en druppelt van de daken... Nee, iets heerlijkers bestond niet, of het moest wel dat gedichtje zijn van een ‘Dichter unbekannt’ (zoals eronder stond) uit de Duitse poëziebundel:

Im wunderschönen Monat Mai

Als alle Knospen sprangen

Da ist in meinem Herzen

Die Liebe aufgegangen.

Joodse dichters werden aangeduid als ‘Dichter unbekannt’. Tinhove had gezegd dat het gedichtje van Heine was, op het gevaar af verraden te worden door twee ‘elementen’ in de klas, die niet te vertrouwen waren: Yvonne Herzmann en Carl Heinz Althausen. Yvonne was een meisje met een breed pokdalig gezicht en een moederlijk figuur; met een toegevend blik beschouwde ze haar klasgenoten en, soms, de leraren. Ze sprak Nederlands met een Duits accent en was wel eens arm in arm gesignaleerd met een jongen uit de hoogste klas, zoon van NSB-ers. Toch achtte niemand haar tot een laagheid in staat. Anders was het gesteld met Carl Heinz: sinds kort zat hij bij ons in de klas en wij kenden hem nog niet. Hij scheen uit Hamburg te komen, sprak even vloeiend Duits als Nederlands, werd wonderkind genoemd omdat hij, 12 jaar oud, dus drie jaar jonger dan wij, de moeilijkste wis- en natuurkunde-problemen oploste met een glunderend gemak. Hij was klein; zijn gezicht had rimpels, zijn ogen lagen diep in hun kassen en waren droevig en oud.

Maar toch: de lessen van Tinhove waren heerlijk voer voor mijn ontvankelijk gemoed en nooit had ik, ondanks de vermaningen van mijn vader, een onvoldoende kunnen halen voor het vak dat ze gaf.

2

Over de les van Tinhove zat ik die avond op mijn kamer te mijmeren terwijl een stekelige achtergrondgedachte me kwelde.

Het laatste uur van de morgen was er iets vervelends gebeurd tijdens de wiskundeles. Dat vak werd gegeven door de docent Noltes, die wij ‘de aap’ noemden. Hij was wat pafferig en krom, had dicht bijeen staande bruine ogen en zijn hoofd stond een beetje naar voren. Hij kon behoorlijk orde houden voor zijn leeftijd, maar vertoonde soms een studentikoze nonchalance die me hevig irriteerde. Zo ook vanmorgen. Met één hand in zijn zak half naar ons toegewend, tekende hij parabolen op het bord alsof het schetsen van die figuren een te verwaarlozen kleinigheid was. ‘Houd je mond en ga jij eens helemaal recht in je bank zitten, jongeman,’ zei hij toen ik iets tegen mijn achterbuurman fluisterde. Hij zei het met zo’n *dédain* dat een onbeschaamd antwoord me op de lippen brandde (in de trant van: ‘jongeman, jongeman, wie is hier eigenlijk de jongeman?’). Op dat moment kwam de rector, Avenarius, tamelijk gehaast binnen en vroeg hem, even op de gang te komen. De klasdeur werd zelfs gesloten.

Toen sloeg ik door al mijn remmingen heen en riep luidkeels wat ik tegen Noltes had willen zeggen: ‘Jongeman, jongeman, dat hoef je me niet nog eens te lappen, aap, anders zal ik jou eens laten zien, wie hier de jongeman is!’

De klas draaide zich naar me om in de hoogste verbazing. Wat? Die stille, in zichzelf opgesloten, als door een stalen masker van de buitenwereld afgesloten jongen roept iets? Ik wist niet wat ik nog meer moest zeggen, daarom herhaalde ik het maar, trok een apenronie, maakte de krabbewegingen van een orang-oetang die onder zijn oksel naar vlooiën zoekt, hield een denkbeeldige vlo tussen de vingers, keek er scheel naar en slaakte apenkreten van verrukking. De klas kwam niet meer bij van het lachen. ‘Nog eens! Nog eens!’ Maar mijn uitbarsting stelde tot ijs

en, terwijl iedereen nog nahikte, wierp ik een blik op de hulpeloosheid van mijn ziel.

Noltes kwam weer binnen en er lag zo'n ernst op zijn gezicht dat het dadelijk stil werd. 'Ik moet er meteen vandoor, jongens. Mijn vader... zwaar ziek.' Hij pakte zijn tas in. 'Ik zal maar zeggen: tot ziens! Jullie hebben vrij dit uur, dat spreekt.'

De rector kwam nog even binnen. 'Geen woord over dit alles, geen woord... Begrijpen jullie?' suggereerde hij – en verdween.

Op geen ongelukkiger moment had ik mijn persiflage kunnen weggeven. Later, op de binnenplaats van de school, buiten het bereik van Yvonne en Carl, kwamen de tongen los. Niemand geloofde het verhaal van de zieke vader.

'Hij wordt gezocht door de Moffen,' zei Eduard Altenau (zelf had hij een Duitse moeder die voor een Zwitserse doorging). Iedereen gaf zich over aan de wildste speculaties. 'Hij heeft een legertrein laten ontsporen. Hij heeft een Mof vermoord.' – 'Maar het kan toch zijn dat er ècht iets met zijn vader is,' zei Maayke tenslotte, een opmerking die genegeerd werd. 's Middags kwamen twee Duitse militairen op school, een teken dat het menens was. Ze werden ontvangen in de kamer van de rector. Wat zou hij gezegd hebben? Dat hij Noltes die dag niet gezien had? Daarmee riskeerde hij zijn leven. Tegen het eind van de middag – de Duitsers waren allang weg – kwam hij de klas in en fluisterde iets tegen de docent. Samen gingen zij de gang op; er kwam een man binnen die van top tot teen in het zwart gekleed was; even klakte hij met zijn laarzen toen hij front maakte voor de klas. Zijn pet had hij in de hand, zijn steilblonde haar had links een lineaalrechte scheiding. Vriendelijk vroeg hij wie de klassenvertegenwoordiger wel was. 'Dat ben ik,' zei Eduard Altenau. Toen stelde hij een aantal vragen. 'En als die niet eerlijk beantwoord worden, kan ik niet voor de gevolgen instaan.' Of Noltes die ochtend nog had lesgegeven. 'Hij is ziek,' zei Eduard. Wanneer we hem voor het laatst gezien hadden. 'Vrijdag, geloof ik. Ja, vrijdag.' Of iemand uit de klas hem kende. Of een van onze ouders hem misschien kende. Of hij wel eens bij iemand aan huis kwam die wij kenden. Op alle vragen was het antwoord 'Nee, meneer.' Yvonne Herzmann en Carl Heinz legden ons geen strobreed in de weg. De man werd zichtbaar geïrriteerd, klikte nog eens met de hakken en verliet het lokaal na een afgemeten groet.

Toen ik na vieren naar huis liep met een zware tas waarin al het behandelde van die dag zat opgesloten, voelde ik me miserabel. ‘Als jullie de waarheid niet spreken, kan ik niet voor de gevolgen instaan.’ We wonden buiten en het was een eind lopen. De eindeloze straat langs het spoor met de rijen lage arbeidershuisjes, een uitloper van Eindhoven, was nog troostelozer dan anders. Toen ik die eenmaal achter de rug had, gaven de kleine bosschages, het ‘moeras’ waar ik langs moest (een groot gebied met wilgen dat ieder jaar om deze tijd overstroomd werd door de Dommel en waar vogels om het hardst kwetterden) en de vrolijk draaiende watermolen verderop me mijn rust een beetje terug. Waar was Noltes gebleven, nadat hij de klas uitgegaan was? Zou hij zich ergens in school schuilhouden om te ontsnappen als het eenmaal donker was? Maar juist die dag was er een verordening uitgevaardigd dat iedereen tussen de 15 en de 65 om acht uur binnen moest zijn omdat er een NSB-er vermoord was. Trouwens, tussen het feit dat ik Noltes voor aap had gezet en zijn plotselinge vertrek was geen enkel verband, dat begreep ik ook wel. Maar hij was zo aardig! Eens moest ik bij hem komen met extra werk omdat ik ziek was geweest; toen legde hij me een som uit, keek me vervolgens met die aapachtige ogen aan alsof hij zeggen wilde: ‘Zie je, dat is nou alles!’ Die ogen waren vreemd, hadden iets onwijs, zelfs iets kinderlijks, vond ik toen. –

Het werd koud in mijn kamer; ik keek opzij van het verduisteringspapier naar buiten. Dichte mist. Al werkende had ik in een laag van mijn bewustzijn die de contacten met de buitenwereld onderhield, gemerkt dat de normale geluiden ontbraken: geen vliegtuigen, geen veraf gedreun van bommen. Ja, heel hoog werd gevlogen, maar zo zacht en vaag, dat het niet verontrustend was. Het leek of het hele oorlogsbedrijf even was lamgelegd.

Er kwam een goederentrein langs. Vaag zag ik de contouren van de wagons. Onder mijn raam liep een weggetje, omzoomd door esdoorns, waar wel eens een boerenkar langs kwam, getrokken door zo’n zwaar Belgisch paard, en vooral op late zomeravonden klonk het klotsen van de hoeven op de klinkers zo vermoeid en gelaten. Een haag sloot het weggetje van de spoorlijn af; verderop begonnen de akkers.

Ons huis lag aan de spoorlijn Eindhoven – Helmond. Links kon ik het stationnetje van ons dorp, Eeneude, onderscheiden. De stationschef,

Creil, had zoëven nog gebeld. ‘Is Mevrouw Uw moeder thuis?’ Uit een soort onderdanige beleefdheid hield hij zijn pet in de hand. Ik verzocht hem, in de hal te komen. Een brede lach verscheen op zijn mongolengezicht met de sluwe, schuin omhoog staande oogjes dat wat blauwig werd gekleurd door het verduisteringslampje. Ik riep mijn moeder en ging naar boven, maar op het portaal bleef ik staan luisteren naar wat hij te zeggen had. Hij dempte zijn stem. Het ging over kolen. Nu, met die mist, kon hij wel een partijtje komen langsbrengen. Die kolen jatte hij uit de wagons die gestationeerd werden bij de Losweg, op een zijspoor, dat doodliep op de Dommel. Hij verkocht ze allervriendelijkst tegen behoorlijke prijzen. ‘Anders gaan ze toch maar naar Duitsland.’

Ik was alweer in mijn kamer. Het smokkelen van die kolen was een gevaarlijk werkje, te meer, daar er niemand buiten mocht komen. Bij de Losweg stond een villa met hoge bomen, waarin een vrijgezel woonde, Loeff, een man met Duitse sympathieën die minder werden naarmate de oorlog voortschreed. Hij was deftig, altijd in zwart fluweel gekleed, en werd verzorgd door een huishoudster, een staak van een dame, die ik wel eens zag langs fietsen. Maar de laatste tijd was hij nogal bedlegerig en het leek niet waarschijnlijk dat hij juist nu naar buiten zou stormen om Creil op heterdaad te betrappen. In de grote verwaarloosde villa aan de andere kant van ons huis, die aan het oog onttrokken werd door hagen en struiken, woonde een NSB-echtpaar met twee hoogblonde dochters, de familie Krone. De oudste dochter was secretaresse geweest van Rost van Tonningen, een van de hoogste NSB-bonzen, maar ‘zelfs daar was ze te stom voor,’ had mijn moeder gezegd. Ons dorp bestond nog uit een aantal arbeidershuisjes, verderop bij de overweg, een klein kruidenierswinkeltje dat door drie zusters gedreven werd die wel eens een stukje spek ‘van onder de toonbank’ verkochten, een paar boerderijen waarvan een met een gelagkamer. Dat was alles. Het was niet eens een dorp, eerder een gehucht, een vlek, dat op geen enkele landkaart te vinden was en zijn zoete slaap sliep onder de vleugels van zijn grote broer Eindhoven.

Onder mijn raam hoorde ik de kruiwagen van Creil. Blijkbaar ging er iets mis, want hij vloekte; misschien kon hij de greppel niet over komen bij het gat in de heg waar hij doorheen moest en dat de kortste verbinding vormde met het stationnetje. Moest ik hem helpen? Maar even later

was hij al in de bijkeuken waar hij zijn vrachtje in het kolenhok liet glijden. Het waren cokes, kolen waar het gas was uitgehaald, zoals ik wel eens gehoord had, maar ze konden een behoorlijke warmte geven.

Juist had ik me weer verdiept in de biografie over Lincoln (over wie ik binnen afzienbare tijd een spreekbeurt moest houden), toen de klok beneden elf slagen liet horen. En als ik zeg: ‘slagen’, dan moet ik er onmiddellijk aan toevoegen dat het zeldzaam klankrijke tonen waren die zingend door het stille huis gingen. Even zingend als wanneer mijn moeder op de vleugel speelde – maar spelen deed ze nog maar zelden, vaak was ze er te moe voor en haar aanslag, vroeger zo mooi en lyrisch, was wat ruw geworden. Ook kon ik er haar nooit meer toe bewegen, met mij quatre-mains te spelen. Over het algemeen was ze gauw geïrriteerd, ik zag haar nog maar zelden lachen en de uitbundig-humoristische opmerkingen die ze vroeger maakte, bleven uit. De last van de huishouding was te zwaar voor haar zwakke gestel, al werd haar ook veel uit handen genomen door ons dienstmeisje Trix. Vaak was ze ziek. In de zomer van het vorige jaar had ze een ernstige longontsteking gehad en die ziekte had haar lang laten balanceren tussen leven en dood.

Ik hoorde haar de trap opkomen; ze kwam binnen om me een goede nacht te wensen.

‘Wat een mist, hè?’

‘’t Is ontzettend,’ zei ik. ‘Je hoort niets meer, geen vliegtuigen, niets. Heeft hij je erg afgezet met zijn kolen?’

‘Nogal.’

Mijn moeder had een hekel aan afdingen; ze betaalde liever te veel dan dat ze het gevoel had, een ander te benadelen.

Ik vertelde haar dat ik Noltes belachelijk had gemaakt. Ik had het ook aan tafel kunnen vertellen of na vieren, maar dan zouden mijn broertje Donald en het dienstmeisje Trix erbij geweest zijn; dit ene moment van de dag had ik haar even voor mezelf. ‘Ik maakte hem belachelijk, juist toen hij met Avenarius zo’n ernstig gesprek had op de gang. Het ging misschien om zijn leven! Ik vind het zo afschuwelijk!’

‘Het kan nu eenmaal zo lopen. Iets anders is: waarom heb je hem belachelijk gemaakt? Je mag hem toch graag?’

‘Ja zeker! Maar dat “jongeman” en die hele manier van doen schoten me nu net in het verkeerde keelgat.’

Die uitdrukking had Avenarius de vorige week gebruikt toen Koppie een gekke opmerking maakte op een onpassend moment.

‘Dat “aap spelen” heb ik trouwens van jou geleerd. Toen we nog klein waren deed je dat, weet je nog? Wat hebben we daarom altijd gelachen!’ Mijn moeder hoorde niet tot de vrouwen – zoals ik ze had leren kennen in de Eindhovense families waar ik wel eens overbleef – die de zwaarte van het moederschap zo uitdragen, die de tafel met kinderen als het ware presideren, die hun kroost met de ogen aan teugels hebben. Integendeel, ze had iets lichts, zwevends, onreëls.

‘Ja,’ antwoordde ze. Maar de herinnering aan dat “aap spelen” kon haar zelfs niet tot een glimlach brengen. Het leek wel of de kleine, snelle, iets koele grijsblauwe ogen geen gekke dingen meer zagen. Ze zag er weer zo moe uit, er was al veel grijs te zien in haar dunner wordend haar en ik vroeg me ineens af of de tekenen van een nieuwe ziekte op haar gezicht te lezen stonden.

‘Het spijt me verschrikkelijk dat ik vanmorgen zo kwaad op je was,’ zei ik daarom. ‘Maar, eh, het is ook zo vervelend om elke keer dat hele eind naar school te moeten lopen met die flessen melk, mijn tas is toch al zo zwaar! Boeken en schriften voor acht vakken!’

‘Ze zal je er dankbaar voor zijn. Wij kunnen het hier makkelijker krijgen dan de mensen in de stad. En ze heeft het al zwaar genoeg.’

Die melk bracht ik om de twee dagen mee naar school voor de zwangere moeder van Radko. Er was iets mis met die zwangerschap; de enkele keren dat ik er aan huis kwam lag ze op de divan in de huiskamer en sprak ze alsof ze de uitputting nabij was. Niet lang geleden was haar oudste zoon gesneuveld, aan het oostfront nog wel. Vroeger at ik wel bij hen, tussen de middag, en toen had ik hem ook een enkele keer gezien, in zo’n SS-pakje, om de vierde vinger een ring met doodskop. Scènes tussen hem en zijn vader: die moest niets van de Duitsers hebben. – De flessen gaf ik dus aan zijn broertje Radko in het kleine park dat bij de school lag, verscholen tussen de struiken, beschermd tegen nieuwsgierige blikken. Hij liet ze in zijn tas glijden zonder ooit ‘dankjewel’ te zeggen. Hij was een klein jongetje met humoristische oogjes, maar de laatste tijd was de humor eruit verdwenen en was zijn blik wat triest geworden. Die morgen riep hij tegen me, vlak voor de wiskundeles begon: ‘Geef maar hier die fles, wat kan het mij schelen dat ze het zien!’

‘Dat is ontzettend stom,’ zei mijn moeder. ‘En je hebt het gedaan ook?’
‘Ja. Iedereen in de klas is te vertrouwen.’

‘Yvonne Herzmann soms ook? Doe dat nooit meer! Je kunt er een hoop narigheid van krijgen, wij allemaal trouwens. Beloof je me dat, Victor?’
Ik beloofde het. Ik had nog willen vertellen dat er een ‘zwarthemd’ in de klas geweest was, maar maakte haar liever niet ongerust.

‘En ik zou morgen maar niet al te vroeg opstaan,’ zei ze, een blik werpend op de enorme keukenwekker die naast mijn bed stond.

‘Maar ik wil absoluut nog wat studeren voor ik naar school ga, al is het maar een half uur! Het Concert van Beethoven. Vanmorgen is daar ook al niets van gekomen omdat ik door de wekker ben heen geslapen.’

‘Enfin, je doet maar. Je kunt morgen de fiets krijgen, ik heb hem niet perse nodig. Maar dan moet je wel Donald naar school brengen en een paar boodschappen voor me doen in Eindhoven. Die heb ik op een papiertje geschreven. Het ligt beneden. – Waar ben je nu mee bezig?’

‘Met Lincoln. Daar moet ik immers een spreekbeurt over houden. Wat een ongelooflijke man was dat toch! Wat een fantastisch goed mens! Soms zou ik mijn hele muziek, pianospelen en componeren, ervoor willen geven om te zijn als hij!’

Dat bracht haar toch tot een toegeeflijke glimlach; ze streek door mijn haar en wenste me een goede nacht.

Ze vond dat Emil Ludwig, Lincolns biograaf, sprookjes vertelde. Maar ik geloofde heilig in die sprookjes. Trouwens, mijn vader ook! In zijn boekenkast stonden Ludwigs biografieën op een rijtje: Bismarck, Rembrandt, Napoleon, Lincoln, Goethe... Die van Goethe was een ‘Sonderausgabe’ uit 1931. Voorin stond een ‘Vorrede zur hundertsten Auflage’. De honderdste druk! Een biograaf die dat bereikte, moest wel een groot schrijver zijn.

Ik trok mijn dagboek tevoorschijn dat diep in de la van mijn bureautje verscholen lag en schreef met vingers die nauwelijks konden bewegen van de kou (al had ik ook en deken om me heen geslagen):

Maandag, 20 maart 1944.

Het vierde uur wiskunde van Noltes. Hij werd de klas uitgeroepen door Avenarius. Daarna kwam hij weer binnen, pakte zijn tas in, zei dat zijn vader zeer ernstig ziek was en dat hij onmiddellijk weg moest. Maar vol-

gens Eduard wordt hij gezocht door de Moffen. Waar is hij nu?? Het erge is, dat ik hem belachelijk heb gemaakt, juist toen hij met Avenarius zo'n ernstig gesprek had, op de gang. Heeft hij zich kunnen verschuilen op de zolder van de school, tussen de archieffkasten? Ik ben daar eens geweest. Er zijn schuilhoeken genoeg. Maar kan hij daar ongemerkt komen? Zonder Yvonne's vriend tegen het lijf te lopen of zo...

Moest ik het dagboekje ergens verstoppen voor het geval we huiszoeking kregen? Maar de eerste zorg was, dat moeder of Trix het niet zouden vinden. Ik liet het daarom maar achter in de grote la verdwijnen.

In bed was het warm en redelijk veilig. Ik vroeg me af of vader ook in bed zou liggen, op dit moment. Ik stelde me voor dat hij ondergedoken was in het grote huis in Amsterdam waar zijn vriend en studiegenoot Philip woonde, met diens vader, de 'admiraal'. En een huishoudster, 'een mens dat bijna achterover valt van deftigheid', zoals mijn moeder het uitdrukte. In dat huis had ik wel eens gelogeed. Het had een lange marmeren gang waarin de bel weergalmde als een klokkenspel. In de achtertuin was het altijd heel stil en je begreep gewoon niet dat je daar midden in een grote stad was. Er was een vijver, waarin ik wel eens scheepjes liet varen toen ik nog klein was; oom Philip volgde, op zijn buik gelegen, die kleine dobberende bootjes op de 'grote zee' met bijna evenveel plezier als ik. Voorzichtig blies hij wind in de zeilen, wat ik nadeed, maar veel te hard, zodat er wel eens een kapseisde. Mijn oom was een lange magere man die iets op Dorstein leek; ook hij had dicht bijeen staande ogen in een smal gezicht, maar waren ze bij Dorstein peilloos, de zijne hadden een lichtblauwe kleur en keken een beetje verwonderd de wereld in. Ook op de reusachtige zolder had ik wel gespeeld; er was daar een labyrint van gangen en gangetjes tussen kamers, kamertjes, hokjes, door doeken afgeschoten bergruimtes – en daar ergens zou wel een bed zijn waar mijn vader sliep.

Uit een andere duistere hoek van mijn geheugen kwam ineens de herinnering boven aan een bezoek dat ik veel later met mijn ouders aan Amsterdam gebracht had. Ook in die dagen logeerden we bij mijn oom. Toen we het Centraal Station uitkwamen werd ik meegesleept door de drukte van de grote stad: taxi's, auto's, trams waar de mensen in trossen aan hingen, fietsers die daar als sprinkhanen doorheen schoten, de boot-

jes die vrolijk door de grachten tuften. En dat alles nog verlevendigd door het tintelende licht van het water dat als door spiegels in alle richtingen gekeerd werd, zelfs naar de witte voorjaarswolken, leek het. Mijn vader nam een taxi, met mijn moeder liep ik de stad door, eerst naar het 'Huis met de Hoofden', het vroegere conservatorium, waar ze muziek gestudeerd had. Ze was buitengewoon vrolijk, spotte met de mannen die haar bij het passeren loerend opnamen: 'Sorry, my boy, maar ik ben te oud voor je, bovendien ben ik al bezet.' Ze schertste met de ober toen we op een groot terras neerstreken en we, tegen inlevering van een bon, een kop Ersatzkoffie kregen. 'Zo, met dat kopje bocht moeten we het voorlopig doen,' zei ze toen we verder liepen, ditmaal naar het huis waar ze vroeger gewoond had. Het lag in een stille straat aan een groot park waar struiken door de spijlen van de hoge ijzeren hekken groeiden. Ze keek naar boven; een raam was half opengeschoven. 'Wie zou er nu wonen?' vroeg ze zich af, maar het huis gaf zijn geheimen niet prijs, vitrage wapperde naar buiten als een groetende hand. Verderop lag het Concertgebouw. 'Een Beethoven-avond! Met Mengelberg! Dat moet je meemaken!' zei ze. We gingen de grote draaideuren door en ze kocht twee kaartjes.

Dat concert veroorzaakte die avond een kleine controverse tussen mijn ouders.

Onder het avondeten, met oom Philip, zijn oude vader en de onnoemelijk deftige huishoudster, zei moeder:

'Ik heb twee kaartjes gekocht voor vanavond in het Concertgebouw. Daar wou ik met Victor naartoe.'

'Wat wordt er gegeven?' vroeg mijn vader.

'Een Beethoven-programma onder Mengelberg.'

'Mengelberg!' riep mijn vader uit, 'hoe kom je erbij!'

'Ik wil dat Victor hem een keer ziet. Hij is al zeventig.'

'De man heult met de Mofsen, ik wil niet dat je daarheen gaat!'

'Ik ga wèl. Trouwens, hoe weet jij dat hij met de Mofsen heult?'

'Uit de kranten.'

'Als er ergens onzin wordt gekletst, is het wel in de kranten.'

Mijn vader wilde de zaak blijkbaar niet op de spits drijven, maar het bloed week uit zijn gezicht en hij zei geen woord meer. De anderen hadden zich niet in het gesprek gemengd en de maaltijd verliep onder een